

تأثیر شهرهای متوسط بر توسعه منطقه پیرامونی

(مطالعه موردی شهرستان آبادیه استان فارس)

تألیف:

شمیم توغلی مدرس، دانشگاه آزاد اسلامی واحد آبادیه

نیما گودرزی عضو هیئت مدیره پژوهشگران و نخبگان دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد

هادی کریمی

مشهد مقدس - ۱۳۹۵

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور

توکلی، شمیم، ۱۳۶۵ -
تاثیر شهرها و شهرکها بر توسعه منطقه پیرامونی (مطالعه موردی شهرستان آباده استان فارس) // تألیف شمیم توکلی، نیما گودرزی، هادی کریمی.
مشهد: مینوفر، ۱۳۹۵.
ی، ۱۹۸ ص.
۱۸۰۰۰۰ ریال/۶۶-۸۵۹۰-۶۰۰-۶۷.

مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
شابک
وضعیت فهرست نویسی
یادداشت
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
شناسه افزوده
شناسه افزوده
رده بندی کنگره
رده بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی

۲۴۷۹۷۶۶

عنوان کتاب: تاثیر شهرهای متوسط بر توسعه منطقه پیرامونی (مطالعه موردی
شهرستان آباده استان فارس)

نویسندگان: شمیم توکلی، نیم گودرزی، هادی کریمی

طراح جلد: مینوفر

صفحه آرا: اکرم ملک‌نژاد

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

قطع: وزیری

چاپ و صحافی: دقت

قیمت: ۱۸,۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۵۹۰-۶۶-۸

تمام حقوق چاپ و نشر این اثر محفوظ است.

مشهد مقدس، بلوار جلال‌الاحمد ۶۹ پ ۱۱۶، ص.پ: ۹۱۸۹۵-۱۷۵۵

همراه: ۰۹۳۵۲۱۶۲۷۵۵ - تلفن و دورنگار: ۰۵۱-۳۸۳۲۳۵۵۳

سایت: www.minufar.ir - ایمیل: minufar@yahoo.com

۱۱	مقدمه
۱۶	فصل اول
۱۶	کلیات
۱۷	۱-۱- بیان مسئله و ضرورت تحقیق
۲۱	۲-۱- فرضیه های تحقیق
۲۱	۳-۱- اهداف تحقیق (شامل اهداف اصلی و فرعی)
۲۲	۴-۱- روش شناسی تحقیق
۲۲	۵-۱- مشکلات و محدودیت های تحقیق
۲۳	۶-۱- تعاریف و مفاهیم مربوطه فنی و تخصصی
۲۳	۱-۶-۱- منطقه
۲۴	۲-۶-۱- شهر
۲۴	۳-۶-۱- حوزه نفوذ
۲۴	۴-۶-۱- توسعه
۲۵	۵-۶-۱- توسعه منطقه ای
۲۶	۶-۶-۱- شهر کوچک
۲۶	۷-۶-۱- شهر متوسط
۲۷	فصل دوم
۲۷	چهارچوب نظری

۲۸	مقدمه
۲۸	۱-۲- نقش و مفهوم شهر متوسط
۳۰	۲-۲- عملکردها و نقشهای شهرهای متوسط
۳۲	۱-۲-۲ ویژگیهای شهرهای متوسط
۳۲	۲-۲-۲ ویژگیهای جمعیتی
۳۵	۳-۲-۲ ویژگیهای اقتصادی-اجتماعی شهرهای متوسط
۳۶	۳-۲- سیاست کشورهای مختلف در توزیع فضایی سکونتگاههای شهری
۳۹	۴-۲- نظریه نظام سلسله مراتبی سکونتگاهها
۴۱	۵-۲- راهبردهای توسعه ملی و منطقه ای و جایگاه شهرهای متوسط
۴۳	۶-۲- جهت گیری توسعه منطقه ای (از بالا، از پایین و یا چند سطحی)
۴۵	۷-۲- جایگاه شهرهای متوسط در الگوهای باز توزیع جمعیت
۴۹	۸-۲- نظریه ها و دیدگاههای مدافع توسعه «توسعه ای» شهرهای متوسط
۴۹	۱-۸-۲- رابرت ا. هاکتبرگ
۵۰	۲-۸-۲- کلاس کانزمن
۵۳	۳-۸-۲- خیلز هنس
۵۵	۹-۲- دیدگاههای نظری توسعه متعادل منطقه ای
۵۷	۱۰-۲- نظریه های توسعه فضایی- منطقه ای
۵۷	۱-۱۰-۲- نظریه توسعه روستا- شهری
۵۹	۲-۱۰-۲- نظریه ناپیوستگی
۵۹	۳-۱۰-۲- نظریه مکان مرکزی
۶۱	۴-۱۰-۲- نظریه مرکز- پیرامون

- ۶۲..... ۵-۱۰-۲- نظریه قطب رشد
- ۶۳..... ۶-۱۰-۲- نظریه عملکرد شهری در توسعه روستایی
- ۶۳..... ۱۱-۲- توسعه منطقه‌ای و جایگاه شهرهای متوسط
- ۶۵..... ۱۲-۲- توسعه استراتژیک شهری و راهبرد توسعه شهر
- ۶۶..... ۱۳-۲- نظریه‌های مدافع نقش شهرهای متوسط
- ۶۷..... ۱۴-۲- جایگاه شهرهای متوسط در برنامه‌های بین‌المللی
- ۶۷..... ۵-۲- جایگاه شهرهای متوسط در ایران
- ۶۹..... ۶-۲- جایگاه شهرهای متوسط در آمایش سرزمین
- ۷۱..... ۱۷-۲- نقش شهرهای متوسط در نظام شبکه شهری ایران
- ۷۳..... ۱۸-۲- نظام شهر-تعال و نقش آن در توسعه متوازن
- ۷۵..... ۱۹-۲- سابقه و تجارب جهانی
- ۷۵..... ۱-۱۹-۲- هندوستان
- ۷۵..... ۲-۱۹-۲- چین
- ۷۶..... ۳-۱۹-۲- فرانسه
- ۷۶..... ۴-۱۹-۲- برزیل
- ۷۷..... ۵-۱۹-۲- نیجریه
- ۷۷..... ۶-۱۹-۲- مالزی
- ۷۷..... ۷-۱۹-۲- جایگاه شهرهای میانی در اروپا
- ۷۸..... ۸-۱۹-۲- ایران
- ۸۱..... ۲۰-۲- پیشینه علمی
- ۸۷..... ۲۱-۲- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

فصل سوم	۹۰
معرفی محدوده بررسی	۹۰
۱-۳ معرفی قلمرو مطالعه	۹۱
۱-۱-۳ موقعیت جغرافیایی استان فارس و شهرستان آباده	۹۱
۲-۱-۳ توپوگرافی و ارتفاعات استان فارس	۹۵
۳-۱-۳ جمعیت شهری و روستایی استان فارس	۹۶
۱-۳ توزیع فضایی جمعیت شهری استان فارس	۹۹
۱-۳-۵ شبکه شهری استان فارس	۱۰۲
۳-۱-۶ جمعیت رافایی شهرستان آباده و شهر آباده	۱۱۱
۳-۱-۷ ویژگی‌های طبیعی و اقلیمی شهرستان آباده	۱۱۳
۳-۱-۸ اقلیم	۱۱۴
۳-۱-۹ ناهمواریها	۱۱۷
۳-۱-۱۰ منابع طبیعی	۱۱۸
۳-۱-۱۱ بررسی خاک شناسی	۱۲۲
۳-۱-۱۲ خصوصیات تاریخی، فرهنگی و اجتماعی	۱۲۲
۳-۱-۱۲-۱ وجه تسمیه	۱۲۳
۳-۱-۱۲-۲ تاریخ و علل پیدایش شهر	۱۲۳
۳-۱-۱۳ خصوصیات فرهنگی و اجتماعی شهرستان آباده	۱۲۴
۳-۱-۱۳-۱ آثار باستانی و تاریخی	۱۲۵
۳-۱-۱۴ جمعیت شهری و روستایی شهرستان آباده	۱۲۶
۳-۱-۱۵ تعیین حوزه نفوذ شهر آباده	۱۲۹

۱۳۳	۱-۳-۱۶ مطالعه و بررسی نظام استقرار مراکز جمعیتی در منطقه فارس
۱۳۶	۲-۳-۲ تعاریف عملیاتی مفاهیم اصلی تحقیق
۱۳۶	۳-۲-۱-۱ ارائه خدمات به روستاهای پیرامونی
۱۳۷	۳-۲-۲-۲ تمرکز شهری
۱۳۷	۳-۳-۳ جامعه آماری
۱۳۸	۳-۳-۱-۱ روش و ابزار گردآوری اطلاعات
۱۳۹	۳-۳-۱-۲ رویی و پایایی پرسشنامه خبرگان
۱۴۱	فصل چهارم
۱۴۱	بحث و ارائه نتایج
۱۴۲	مقدمه
۱۴۲	۴-۱-۲ توصیف ویژگی‌های شاخص منطقه
۱۴۵	۴-۲-۱-۱ تحلیل پرسشنامه عملکرد شهر آباد در ارائه خدمات به روستاهای پیرامون
۱۵۰	۴-۲-۲-۲ بررسی عملکرد شهر آباد بر اساس مدل کشش‌پذیری
۱۵۲	۴-۳-۲ فرضیه دوم: شهر آباد به دلیل موقعیت استراتژیک و جغرافیای خود، می‌تواند در توسعه اقتصادی صنایع وابسته به معادن نقش اساسی ایفا کند
۱۵۶	۴-۴-۲ فرضیه سوم: توزیع متعادل امکانات و خدمات زیر بنایی و راهی سائلی چون مهاجرت و پدیده نخست شهری را کاهش داده و باعث پررنگ شدن شهرهای کوچک و متوسط در سطح منطقه خواهد بود
۱۶۰	۴-۴-۱-۲ ارزیابی عملکرد جمعیتی شهر آباد در سطح استان با قانون رتبه - اندازه و شاخص نخست شهری
۱۶۵	۴-۴-۲-۲ ارزیابی عملکرد شهر آباد با استفاده از مدل آنتروپی
۱۷۱	۴-۵-۲ تجزیه و تحلیل فرضیه‌های کتاب با بهره‌گیری از مدل SWOT

۱-۵-۴- عوامل داخلی مؤثر بر نقش شهر آباده به عنوان شهرمتوسط در توسعه منطقه.....	۱۷۲
۲-۵-۴- عوامل خارجی مؤثر بر نقش شهر آباده به عنوان شهرمتوسط در توسعه منطقه.....	۱۷۲
فصل پنجم.....	۱۷۹
بحث و نتیجه‌گیری.....	۱۷۹
مقدمه.....	۱۸۰
۱-۵- بحث و نتیجه‌گیری.....	۱۸۰
۲-۵- پیشنهادات.....	۱۸۷
منابع فارسی.....	۱۹۲
منابع لاتین.....	۱۹۷

چارچوب نظریه‌ها (تئوری‌های) توسعه فضایی که اساس آنها بر ارزشهایی چون کارایی و عدالت استوار می‌باشد، اتخاذ می‌گردد. گرایش برنامه‌ریزان و سیاستگذاران به تمرکز زدایی فضایی جهت کنترل رشد کلان شهرها و کاهش عدم تعادل‌های فضایی و به طور کلی بهبود سلسله مراتب شهری، در راستای تحقق عدالت و بسط آن در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی در دهه‌های اخیر، منجر به اتخاذ راهبردهای شهرنشینی متفاوتی گردیده است. این راهبردها، براساس نقش و کارکرد شهرهای مختلف و جایگاه آنها در توسعه فضایی تدوین شده‌اند. از آن جمله می‌توان به خاسته‌شدنی بر تقویت شهرهای متوسط به منظور ارتقاء نقش و افزایش تاثیر آنها در منطقه پیرامون اشاره کرد. این خط‌مشی بر مبنای این فرضیه اتخاذ گردیده که شهرهای متوسط در توسعه فضایی نقش مثبت ایفا می‌کنند و در نشست آثار توسعه به نواحی مختلف و برعکس آن روند تسلط توسعه (قطبی شده) موثر هستند. یکی از دلایل بروز مسائل ناشی از شهرنشینی و شهرگرایی که توجهی یابی توجهی به آثار فضایی خط‌مشی‌های اقتصادی در کشورهاست و عدم ارتباط توزیع، رمایه‌گذاری و تخصیص منابع با عامل مکان و فضا از یک طرف و توزیع منابع به صورت بحسب آن سوی دیگر، موجب بروز آثار فضایی ناخواسته شده که از آن جمله می‌توان به عدم تعادل در توزیع مکانات و نابرابری‌های درآمدی بین مناطق و گرایش به تمرکز در نقاط محدود اشاره کرد (محمدزاده تیتکانلو، ۱۳۸۱: ۶).

به دلیل اهمیت نقشی که گفته می‌شود شهرهای متوسط می‌توانند ایفا کنند و براساس اطلاعات به دست آمده که نشان می‌دهد این نقش در مناطقی از جهان بسیار ضعیف و کم‌رنگ است، ضرورت طرح مسئله و کتاب پیرامون آن احساس می‌گردد. این کتاب خلاء مطالعاتی محسوس در این زمینه وجود دارد و محدودیت جدی در شناخت این نقش در ادبیات موضوع به چشم می‌خورد. مقالات مختلفی در زمینه اندازه شهر، شهرهای متوسط و نظام شهری و سلسله مراتب شهری در دسترس می‌باشد. اما تحقیق و پژوهش در زمینه چگونگی ایفای نقش شهرهای متوسط و ارتباط آن با توسعه پیرامونی سهم ناچیزی را به خود اختصاص داده است. (محمدزاده تیتکانلو، ۱۳۸۱: ۳)

یکی از دلایل بروز مسائل ناشی از شهر نشینی و شهر گرایی کم توجهی یا بی توجهی به آثار فضایی خط مشی های اقتصادی در کشور هاست عدم ارتباط توزیع سرمایه گذاری و تخصیص منابع با عامل فضا و مکان از یک طرف و توزیع منابع به صورت بخشی از سوی دیگر، موجب بروز آثار فضایی ناخواسته شده که از آن جمله می توان به عدم تعادل در توزیع امکانات و نابرابری های درآمدی بین مناطق و گرایش به تمرکز در نقاط محدود اشاره کرد. (Renaud, ۱۹۸۱)

امروزه شهرهای بزرگ نواحی متروپلیتن در کشورهای در حال توسعه به شدت در حال رشد هستند. این نواحی تمامی امکانات، خدمات و سرمایه های کشور را در خود بلعیده، ولی با این وجه با انواع مشکلات و معضلات شهری از جمله: کمبود مسکن، بالا رفتن میزان بیکاری، مسئله حاشیه نشینی، مشکل حمل و نقل و آسایش در عرضه سایر خدمات شهری، همچنین تخریب محیط زیست و آلودگی و پنجه نرم می کنند. از طرف دیگر سایر نقاط در این کشورها اعم از شهرهای میانی، متروپلیتن ها، روستاها، کوچک و نقاط روستایی از توسعه عقب مانده اند و دچار رکود و توقف در سیر پیشرفت خود شده اند. (تقوایی و رضایی، ۱۳۸۷: ۳۸)

در کشور ما با وجود اهمیتی که در متن برنامه های توسعه در دهه های اخیر به ویژه برنامه های اول و سوم به شهرهای متوسط داده شده توسعه چندانی به شناخت ساز و کارهای تقویت جایگاه این شهرها در کل نظام شهری به عمل نیامده و حتی گاه با ابزارهای قطبهای رشد و به صورت انتخابی با این شهرها برخورد شده است. از سویی دیگر نه تنها در ایران بلکه در سایر کشور های جهان مطالعات محدودی در خصوص چگونگی انباشت نقش این شهرها در توسعه فضایی انجام گردیده و شناخت، در این زمینه بسیار اندک است. فرایند رشد شهرهای متوسط و ارتباط آنها با سکونتگاه های بالا دست و پایین دست کمتر مورد توجه قرار گرفته و به ویژه رابطه افقی این شهرهای هم سطح آنها دیده نشده است. اما در ایران نقد سیاستهای استراتژیک شهرنشینی و مطالعات اولیه نشان می دهد که نیاز به انجام تحقیقاتی از این دست وجود دارد و به نظر می رسد بخشی از پاسخ مسائل را می شود در تقویت شهرهای متوسط و ارتقاء کمی و کیفی عملکردهای آنها به منظور بسط توسعه در فضای منطقه ای یافت و عدم تعادلها را کاهش داد. به علاوه به نظر می رسد اهمیت دادن به نقش شهر های متوسط در راهبرد های توسعه، گام موثری در تمرکز زدایی، توزیع مجدد منابع و در آمد ها و همچنین کاهش فشار بر محیط زیست در مناطق مرکزی می باشد. معمولاً خط مشی های کلان که بر

تقویت شهر های متوسط تاکید دارند به دنبال هدف های زیر طراحی می شوند. (نظریان ۱۳۷۵: ۲۳)

- کاهش فشارهای توسعه بر کلان شهرها

- کاهش آلودگی های محیطی

- کاهش آسیب پذیری شهرهای بزرگ

- کارایی اقتصادی و تخصیص غیر متمرکز منابع

- توسعه سکونتگاههای کوچک و روستایی

- تعدیل عدم تعادل های سابی (بسط عدالت) و توزیع مجدد درآمد و اشتغال در فضای ملی و کاهش فقر

- متعادل سازی نظام شهری و الگوی شه نشینی غیر متمرکز (ارجمند نیا، ۱۳۷۰: ۱۴)

- کاهش ازدحام و تراکم جمعیت (مدیران منطقه تانکانه، ۱۳۸۱: ۲)

گزارشهای جمعیتی سالانه سازمان ملل متحد حاکی از آن است که در چند دهه ی اخیر شهر ها با سرعت بیشتری گسترش یافته اند و رشد سریع شهرنشینی عمده تا شامل شهر های بزرگ و پایتختها بوده است و ایجاد قطبهای بزرگ، نظم فضایی خاصی را به ضرر شهر های کوچک و متوسط به وجود آورده است. کشور ما نیز از این قاعده مستثنی نیست. به دلایل تاریخی، رشد سریع جمعیت و فعالیت در مراکز عمده شهری و روند کاهش اهمیت بخش کشاورزی، سرعت مهاجرت های روستا به شهر را همراه داشته و موجبات ناموزونی در منطقه شهری ایران و گسیختگی پیوند فضایی شهر و روستا را فراهم آورده است. (نظریان ۱۳۷۵: ۱۱)

بر طبق مطالعات انجام شده، توزیع ناموزون جمعیت بر فضا، به شدت متاثر از توزیع ناموزون امکانات فعالیت ها و سرمایه گذاریهاست. توزیع نامتعادل فعالیت ها در سطح سرزمین که بعضاً به دلیل سیاست های ارادی دولت ها در قبل و بعد از انقلاب و بعضاً ناشی از عدم تعادل قابلیت های طبیعی بوده است، علاوه بر ایجاد عدم تعادل کلی در توزیع فضایی جمعیت، منجر به ایجاد عدم تعادل های درونی در سطح مناطق کشور نیز شده است. این عدم تعادل ها چه در

بعد کیفی وجه در بعد کمی بین جوامع شهری و روستایی مشهود می باشد. ایجاد قطبهای بزرگ جمعیتی در برخی از مناطق کشور که خود جاذب بسیاری از فعالیتهای خدماتی و تولیدی و زیر بنایی می باشند، موجب جذب جمعیتهای جدید شده و این دور تسلسل موجب تشدید روز افزون فاصله این قطبها با مناطق اطراف گردیده و روند عدم تعادل را تشدید می کنند. (سند برنامه سوم توسعه، ۱۳۷۸).

اتخاذ استراتژی قطبهای رشد و اولویت تخصیص منابع به مناطقی خاص در گذشته موجب قطبی شدن فضای توسعه در کشور گردیده و چند قطب عمده نظیر تهران، اصفهان و مشهد و تبریز و شیراز حجم عمده ای از جمعیت و فعالیتها را به خود اختصاص داده اند. توزیع جمعیت شهرنشینی شتابی شدت عدم تعادل در نظام مراکز جمعیتی است. در سال ۱۳۷۵ بیش از ۳۳ درصد جمعیت شهرنشین کشور در ۵ شهر با جمعیت بیش از یک میلیون نفر می زیسته اند. از طرف دیگر مجموع جمعیت ۵۵۰ نقطه شهری با جمعیت کمتر از ۵۰ هزار نفر، کمتر از جمعیت این پنج شهر بوده است. با نگاهی به آمارهای جمعیتی مشاهده می شود که این عدم تعادلها در توزیع جمعیت شهری استان فارس (منطقه مورد مطالعه) به صورت نسبی نسبت به سایر استانها شدیدتر است. در سال ۱۳۷۰ جمعیت کلانشهر شیراز تقریباً ۲۷۰ برابر کوچک ترین شهر بالای ۳۵۰۰ نفر استان یزدان بوده است (آمارنامه، ۱۳۷۳: ۱۷).

بررسی نتایج سرشماریهای عمومی نشان می دهد که میزان شهرنشینی در ایران در فاصله چهار دهه گذشته به طور مداوم در حال افزایش بوده و از ۳۱ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۶۱/۳ درصد در سال ۱۳۷۵ رسیده است.

بررسی نسبت تمرکزگرایی شهری (Ratio city concentration) نشان می دهد که مقدار شاخص در مورد ایران سیر نزولی دارد اما هنوز تمرکز در شهر اول (تهران) زیاد است و به طور کلی شاخصهای مربوط به تمرکزگرایی در ایران بالاست (آقا، ۱۳۷۷: ۱۹).

اگرچه بر تعداد شهرهای متوسط بیش از یکصد هزار نفر افزوده شده اما نسبت جمعیت آنها به کل جمعیت شهری از ۱۴ به ۱۳/۹ درصد کاهش یافته است (مرکز آمار ایران، سرشمار ۱۳۷۵).

تحقیقات نشان می دهد که افزایش جمعیت شهری عمدتاً مربوط به مراکز استانها بوده و شهرهای کوچک و روستا توسعه چندانی نداشته اند. به عبارت دیگر روند مهاجرت از روستاها و شهرهای کوچک به سمت شهرهای بزرگ بوده است (آقا ۱۳۷۷).

در این رابطه، استان فارس به عنوان یکی از استان های جنوب غربی ایران و نقش شهر متوسط آباده در ساماندهی فضایی آن استان قابل توجه و لازم به بررسی هست. بر این اساس، سؤال اصلی این تحقیق چنین طرح شد: جایگاه واقعی شهرستان آباده و نقش آن در توسعه منطقه پیرامونی به عنوان یکی از شهرهای متوسط استان فارس چگونه است؟

ضرورت و اهمیت بررسی و پاسخ به سؤال فوق از این روست که علاوه بر آزمون نقش شهرهای متوسط در تادل بخشی به توسعه منطقه پیرامونی زمینه لازم را برای تدوین سیاست های مناسب برای توسعه متوازن منطقه ای استان و کشور ارائه می دهد.

بر این اساس، جهت پاسخ به سؤال فوق، در فصل اول کلیات طرح تحقیق، در فصل دوم مبانی و چارچوب نظری لازم تدریس شده است و بر اساس آن فرضیه های تحقیق در سه مورد ارائه گردید. سپس، معرفی محدود مرود مطالعه، روش تحقیق و نحوه آزمون فرضیه ها در فصل سوم ارائه گردید. در فصل چهارم نیز نتایج تحقیق در سه مورد آزمون فرضیه ها ارائه شد و در فصل پنجم، خلاصه، بحث، نتیجه گیری و پیشنهادها بیان شده است.